

УДК 378.09(477.54) (09) "19"

О. І. Башкір

СТАНОВЛЕННЯ КАФЕДРИ ПЕДАГОГІКИ НА ХАРКІВЩИНІ У 20-ТІ РОКИ ХХ СТОРІЧЧЯ

© Башкір О. І. 2015

<http://orcid.org/0000-0001-5237-9778>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.33303>

У статті на основі аналізу історико-педагогічної літератури висвітлено передумови процесу розвитку й особливості становлення кафедри педагогіки ХНПУ імені Г.С. Сковороди на початку ХХ сторіччя. Нові соціальні вимоги створюють умови для підготовки педагогічних кадрів, здатних здійснювати просвітницькі реформи початкової та середньої ланок освіти. Автором наголошується на значенні кафедри педагогіки в становленні класичної педагогічної освіти в Україні.

Ключові слова: науково-дослідницька кафедра, кафедра педагогіки, освіта, педагогічні кадри, Харківщина.

Башкір О.И. Становление кафедры педагогики на Харьковщине в 20-е годы XX столетия

В статье на основании анализа историко-педагогической литературы раскрываются предпосылки процесса развития и особенности становления кафедры педагогики ХНПУ имени Г.С. Сковороды в начале XX века. Новые социальные требования создают условия для подготовки педагогических кадров, способных к реализации реформ просвещения начальной и средней звеньев образования. Автором акцентируется внимание на значении кафедры педагогики в становлении классического педагогического образования в Украине.

Ключевые слова: научно-исследовательская кафедра, кафедра педагогики, образование, педагогические кадры, Харьковщина.

Bashkir O. The Formation of Pedagogy Department in Kharkiv in the 1920s **Abstract**

On the basis of the analysis of historical and pedagogical references the prerequisites and the peculiarities of the development of the Pedagogy Department in Kharkiv National University named after G.S.Skovorody at the beginning of the 20th century have been discovered. New social requirements created conditions for teachers training. These teachers were able to carry out educational reforms of primary and secondary education.

The history of pedagogical education is closely related to Kharkiv region. 1920s were famous for opening a number of educational institutions in Kharkov, among them one should mention the Temporary pedagogical courses (1909), the Temporary practical courses for teachers of primary public schools at Kharkov

University (1912), the Three-year higher educational courses named after G.S.Skovoroda (1919).

Kharkiv University became the formation basis for the development of professional teachers training. The Temporary higher pedagogical courses later known as the Free Academy of Theoretical Knowledge was founded on the basis of two university departments (the Department of History and Philosophy and the Department of Physics and Mathematics. historical-philological and physical and mathematical). Various kinds of short-term educational courses, and later – the independent Institute was created in the Academy.

The Academy didn't have any specialization and this fact led to its failure and to the development of the Institute of Public Education. In addition, the need of conducting scientific work led to the establishment of several research departments, including the Department of Pedagogy.

Based on The Department of Pedagogy along with its 4 sections (Methodology, Reflexology, Social Pedology and Educational Technology) and Kharkiv Experimental Management Station of the Department of Social Education the Ukrainian Research Institute of Pedagogy was formed. This event was really meaningful for the development of Ukrainian educational environment.

***Key words:** research department, Department of Pedagogy, education, teaching staff, Kharkiv.*

Постановка проблеми. Історично, протягом століть, склалося так, що первинним осередком організації педагогічного процесу у вищій школі, носієм самого духу вищої педагогічної освіти є кафедра педагогіки. Загальні традиції формування кафедри як базової ланки вищої школи є, безумовно, позитивним чинником, котрий забезпечує проведення навчально-методичної, науково-дослідницької та виховної роботи, відповідає за реалізацію державної політики в галузі освіти.

Дисципліни, продуковані кафедрою педагогіки на початку ХХ сторіччя, лише починали складатися, читалися вперше й відведеного для них часу було зовсім недостатньо. Однак їх читання мало далеко ведучі наслідки – це були перші кроки на шляху перебудови старого університету в педагогічний вищий навчальний заклад Слобідської України.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз стану розробки означуваної проблеми свідчить, що в сучасному науковому просторі існує низка досліджень, автори яких частково торкалися питань становлення кафедри, зокрема в контексті науково-дослідного інституту педагогіки (Сухомлинська О.В.), педагогічного навчального закладу (Кравченко І.М.).

Кафедру як осередок розвитку науки досліджували Липинський В.В., Осмолівська О.Ю., Тарнавська С.В., Новицька О.В. Уваги заслуговують питання становлення кафедри педагогіки та педагогічної освіти Харківщини (Зеленська Л.Д., Лупаренко С.Є., Васильєва С.О.), історія якої значною мірою пов'язана з вищою освітою та наукою, що стало підґрунтям для формування вітчизняних педагогічних теорій і практичних відкриттів у галузі освіти. Однак дослідники мало звертають увагу на значення кафедри педагогіки в процесі становлення педагогічного навчального закладу України. **Мета статті** – охарактеризувати процес становлення кафедри педагогіки в 20-ті роки ХХ сторіччя.

Виклад основного матеріалу. У ході наукового пошуку встановлено, що Харків закріпив за собою роль адміністративного центру, коли в ньому виник університет, який став на чолі величезного Харківського учбового округу. Саме Харківський університет став фундаментом становлення професійної підготовки вчителя відповідно указові Олександра I від 24 січня 1803 р. «Об учреждении училищ», де наголошувалося: «...Всякий университет должен иметь учительский или педагогический институт». Утім на науковому рівні становлення педагогіки здійснюється не з початку створення кафедри педагогіки при Харківському університеті (1850 р.), а саме у післяреволюційний період ХХ сторіччя, коли виникає необхідність і створюються відповідні умови для масової освіти.

З 1863 року кафедра педагогіки взагалі перестає існувати. Її обов'язки з підготовки вчительських кадрів виконуються професорами психології або філософами, лише з 1899 року педагогіка викладається як обов'язкова дисципліна на історико-філологічному факультеті, а з 1904 р. – як обов'язкова. Пізніше виникає потреба у створенні окремих закладів із підготовки вчителів: Тимчасові педагогічні курси (1909 р.), Тимчасові практичні педкурси для вчителів початкових народних шкіл при Харківському університеті (1912 р.), Вищі трирічні педагогічні курси імені Г.С. Сковороди (1919 р.) [7].

Наркомпрос УССР 10 березня 1919р. видав постанову №8 про зміни в організації управління вищими навчальними закладами, зокрема університетами України. Відповідно до постанови, кожен вищий навчальний заклад повинен вести роботу за трьома напрямками: науковим, науково-навчальним та просвітницьким [3]. Керувати цими галузями роботи в кожному

закладі повинні були створені ним ради: наукова, науково-навчальна та, відповідно, просвітницька.

На початку 1920 року відтворила свою діяльність відома ще з 1919 року комісія з реформи вищої школи при комісії з просвіти Всеукраїнського військово-революційного комітету, а потім при відділі вищої школи Наркомпросу УРСР. Відповідно до постанов комісії, у березні 1920 року були розроблені «основні положення реформи вищої школи в Україні» [9], короткі тимчасові інструкції до яких були розіслані в губернські відділи народної освіти.

Згідно з ними, у червні 1920 року на базі двох університетських факультетів (історико-філологічного і фізико-математичного) створюються *Тимчасові вищі педагогічні курси* [7]. Однак їхнє існування було нетривалим. Надання університетові педагогічного профілю, введення в навчальні плани ряду педагогічних і методичних дисциплін було розцінено як перехід проти «чистої науки», як «низведення» університетів до рангу навчальних закладів другого сорту. Буквально через місяць було створено новий навчальний заклад – *Вільна академія теоретичних знань* (липень 1920 р.). Це був перший абсолютно новий заклад, який вирішував проблему факультетів, долю їхніх професорських і студентських кадрів, питання про викладання дисциплін, які входили в навчальний план.

Згодом на основі наказу Наркомпросу УССР і затвердженого ними положення [12, арк. 471] Харківська академія теоретичних знань створювалася у складі двох основних інститутів: Інститут суспільних наук і Інститут фізико-математичних наук.

В інститутах створювалася велика кількість кафедр, які і своїми назвами, і кадрами, і змістом роботи мало відрізнялися від кафедр старого університету. В інституті суспільних наук виникло понад тридцять кафедр. Більшість із них входила в систему відділень, але були й кафедри загальноінститутські, що знаходилися поза відділеннями. Найважливішими були кафедри: філософії, логіки і психології, загальної історії, історії української літератури, соціальної педагогіки та інші [12, арк. 306-308].

З метою підготовки педагогічних кадрів, які б забезпечували підготовку фахівців «культурного фронту», необхідних у той час для країни, у системі Академії теоретичних знань були створені спочатку різного роду

короткотривалі *педагогічні курси*, а згодом – самостійний, рівноправний із іншими її інститутами – *Педагогічний інститут* [7, с. 223].

Привертає увагу цікава номенклатура предметів, які читалися на курсах і в педінституті Академії: історичний матеріалізм, введення в педагогіку, система просвітницької політики радянської влади, сучасні течії педагогічної думки, психологія, душевне життя дітей, психологія дитячої творчості, основи естетичного виховання, фізичний розвиток дітей, шкільна гігієна, ручна праця тощо [13]. Викладати їх повинні були переважно нові викладачі.

Фактична відсутність профілю академії, що турбувало викладацько-професорський та студентський склад, безкінечні пропаганди у її стінах, а також банальна відсутність коштів у студентів для навчання призвели до краху Академії.

Харківський інститут народної освіти був організований за рішенням Малої колегії Українського головного управління професійної освіти від 18 травня 1921 року, в якому говорилось: «Згідно з системою педагогічної підготовки працівників освіти, Харківську академію теоретичних знань ліквідувати з 1 червня, використовуючи всі її ресурси й викладацький склад для організації ІНО» [7, с. 236].

Створюючи інститут народної освіти, його організатори ставили своєю метою створити вищий педагогічний навчальний заклад з абсолютно визначеною установкою – готувати робітників народної просвіти для всіх типів масової школи.

Саме в цей час відбувається завершальний етап здійснення реформ початкової і середньої освіти в Україні. Педагогічні кадри для початкової школи повинні були готувати реорганізовані на базі старих учительських семінарій і створених заново трирічні педагогічні школи або курси. Педагогічні кадри вищої кваліфікації для масових шкіл професійної освіти (фабзавучі, профшколи, технікуми) і різного роду закладів соціального виховання (єдина трудова школа-семирічка, дитячі будинки тощо) повинні були готувати інститути народної освіти, які створювалися на базі старих університетів і дореволюційних учительських інститутів.

З метою подальшого розвитку науки й підготовки нових науково-педагогічних кадрів інститутам народної освіти спеціальним положенням доручалась «розробка під керівництвом найвидатніших учених-дослідників

наукових проблем, а також підготовка й залучення до наукової і викладацької діяльності осіб, які виявляли стремління й бажання до наукової роботи» [8].

Наукова робота в ХІНО була поставлено досить погано, оскільки вона вважалася керівництвом Наркомпросу УРСР сторонньою, непотрібною і навіть шкідливою для ВНЗ, яка відволікає увагу викладачів від їх основного завдання – навчання і виховання студентів. З цих причин інститути народної освіти, як і інші ВНЗ УРСР, створювались як чисто навчальні заклади.

Однак ті обставини, що в них працювало багато вчених, змусили Наркомпрос УРСР створити окремі від ВНЗ заклади, які займалися б і науковою роботою, і підготовкою науково-педагогічних кадрів. Ці установи були названі науково-дослідницькими кадрами, комплектувалися в переважній більшості за рахунок наукових робітників ВНЗ, часто розміщувалися у їх приміщеннях і користувалися їх науковою базою, однак підпорядковувалися безпосередньо Наркомпросу.

Згідно з цим, в 1921 році, в момент організації ХІНО, значна частина професорсько-викладацьких кадрів старого університету для ведення наукової роботи була об'єднана в науково-дослідницькі кафедри. Кількість цих кафедр в різні часи була різною і відповідною тим групам дисциплін, які викладалися у ВНЗ. На 1924-1925 навчальний рік при ХІНО існувало 16 науково-дослідних кафедр: астрономії, геометрії, математичного аналізу, прикладної математики, географії і антропології, геології і мінералогії, фізичної хімії, неорганічної хімії, органічної хімії, ботаніки, зоології, історії західноєвропейської культури, історії української культури, мовознавства, української літератури, педології [14]. У той час при Київському інституті – 6, при Одеському – 4, Катеринославському – 2, Кам'янець-Подільському та Ніжинському – по одній, а решта інститутів народної освіти науково-дослідницьких кафедр не мала.

З точки зору становлення педагогічної освіти на Слобожанщині ХІНО потребує детального дослідження. У перші роки існування інституту до його складу входило два факультети: професійної освіти (ФПО) і соціального виховання (ФСВ) [5, с. 18].

Відділення факультету професійної освіти повинні були готувати викладачів-предметників для масової школи професійної освіти, шкіл фабрично-заводського учнівства та викладачів загальних дисциплін технікумів. [5, с. 19]. У 1925-1926 навчальному році в навчальних планах інституту

відбулися зміни в постановці педагогічних дисциплін на ФПО. Було вирішено, що студентам необхідно дати лише деякі відомості з анатомії, фізіології та психології дитячого та юнацького організму, що вони повинні бути знайомі з найновішими поняттями шкільної гігієни та педагогічними течіями. Тому з 1926-1927 навчального року загальними для всіх секцій ФПО залишаються лише 4 педагогічні дисципліни: педологія та рефлексологія на першому курсі (колишня психологія), педагогіка на другому курсі, шкільна гігієна у десятому та одинадцятому триместрах, методика вивчення спеціальних дисциплін у сьомому, восьмому та дев'ятому триместрах [15].

Предмети викладання на ФПО розподілялися по кафедрам. Кількість їх не була сталою. У 1922\23 навчальному році їх було 29, в тому числі і кафедра педагогіки на чолі з завідувачем – проф. Машкіним А.П.

Восени 1921 року при ХІНО було створено факультет соціального виховання. У резолюції, яка була запропонована деканом факультету соціального виховання Поповим О.І., зазначалося: «ФСВ є спеціальний вищий навчальний заклад для підготовки кваліфікованих соцвихівців, тобто педагогів-колективістів, організаторів дитячого життя в колективі, здатних упроваджувати в життя систему соцвиху Укрнаркомосів у всьому її змісті» [11]. Факультет соціального виховання ХІНО став центром вітчизняної науково-педагогічної думки. 31 січня 1923 р. науковий комітет Укрголовпрофосу схвалив рішення про створення науково-дослідницької кафедри педології в Харкові, керівником її призначили О.І. Попова. Тоді ж було визначено її структуру та затверджено керівників секцій [4].

Метою діяльності кафедри було визначено наукове дослідження природи дитини та підготовка вчених-педологів. Уже у 1925-1926 н.р. кафедра налічувала 30 осіб, складалася з 4 секцій та однієї комісії: 1) *секція рефлексології*, яку очолив В.П. Протопопов; 2) *секція соціальної педагогіки*, керівник О.С. Залужний; 3) *секція історії педагогіки і освіти*, яку очолив Я.А. Мамонтов; 4) *секція методики й дидактики з підсекціями соцвиху, профосвіти та політосвіти*, керівником якої призначили Я.Ф. Чепігу. *Програмно-методичну* комісію очолював керівник кафедри О.І. Попов.

У грудні 1925 р. бюро кафедри прийняло рішення назвати свій науковий підрозділ кафедрою педагогіки з 4-ма секціями: 1) *методології*, 2) *рефлексології*, 3) *соціальної педології* та 4) *педагогічної техніки*. Цього ж

року її завідувач О.І. Попов, з огляду на зростання та поглиблення роботи кафедри, подав клопотання до президії Укрнауки про перетворення її на Науково-дослідний інститут педагогіки. У документі, зокрема, зазначалося, що кафедра об'єднала навколо себе найбільш активних і кваліфікованих працівників наукової педагогіки м. Харкова, а також сприяла популяризації наукових досліджень педагогічних проблем: її співробітники організували три рефлексологічні лабораторії та лабораторні студії з проблем соціальної педагогіки й методики з дидактикою разом із Досвідною станцією Укрсоцвиху [6, с. 240]. 28 березня 1925 року на засіданні Президії Укрнауки було ухвалено рішення про перейменування даної кафедри в науково-дослідницьку кафедру педагогіки [10]. А вже 19 грудня 1925 р. Управління науковими установами Наркомосу УРСР затвердило проект реорганізації науково-дослідної кафедри педагогіки Харківського інституту народної освіти в Науково-дослідний інститут педагогіки на чолі з О.І. Поповим для розвитку в Україні «науково-дослідчої» праці в галузі педагогіки та близьких до неї наук, а також для підготовки кадрів наукових робітників у цій галузі та викладачів педвузів.

Висновок. Отже, осередком становлення педагогічної освіти в зазначений період був факультет соціального виховання Харківського інституту народної освіти і кафедра педагогіки при ньому. ФСВ ХІНО можна вважати одним із центрів педагогічної думки 1920-років не лише на Слобожанщині, а й в Україні. При ньому постійно проводилися різні конференції, наради у справі педагогічної освіти.

Варто відзначити, що ґрунтовно вартісних з точки зору педагогіки розробок науково-дослідницькою кафедрою педагогіки в розглядуваний історичний період не здійснено. Однак кафедрою сформовано ряд дисциплін педагогічного циклу, вивчення яких забезпечувало підготовку молоді до педагогічної діяльності. Зокрема, члени кафедри досліджували питання методів і методик у педагогічному процесі, особливо методики роботи з підлітками та в закладах професійної освіти, а також розробляли класифікації методів освітньої роботи. Багато уваги приділялося комплексній системі навчання в радянських школах. Кафедра на базі ХІНО організовувала постійно діючі курси перепідготовки вчителів, курси підвищення кваліфікації керівників трудових процесів у школах різного напрямку.

Відповідно до постанови Колегії Наркомосвіти УСРР від 30 липня 1930 року [1, с. 405] та постанови Раднаркому УСРР від 11 серпня 1930 року [2, с. 633.] «Про реорганізацію мережі й системи педагогічної освіти» на базі ХІНО було утворено чотири окремі інститути: Харківський інститут соціального виховання (у січні 1931 року його було перейменовано в інститут народної освіти, а згодом – у Всеукраїнський інститут народної освіти і Педагогічний інститут ім. Г.С.Сковороди); Харківський педагогічний інститут професійної освіти; Харківський фізико-хіміко-математичний інститут і інститут фізкультури. Таким чином, у 30-тих роках ХХ сторіччя педагогічна освіта в цілому та кафедра педагогіки зокрема розпочинає нове життя, не менш тернисте та цікаве для подальших досліджень.

Література

1. Бюлетень Народного Комісаріату освіти УСРР. – 1930. - № 25.
2. Бюлетень Народного Комісаріату освіти УСРР. – 1930. - №40.
3. Газета «Известия Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов», №5, 110\,III 1919г.
4. Ольга Новицька. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр педагогіки в Україні у 1920-ті роки / О. Новицька // Історико-педагогічний альманах : Наукове видання. – 2013, - №1.
5. Рябченко О. Харківський інститут народної освіти ім. О.О. Потебні (1921-1930 рр.). – Харків: ХДАМГ, 2000.
6. Утворення Науково-Дослідного Інституту Педагогіки в Харкові // Шлях освіти. – 1925. – № 12.
7. Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет. – Харьков, Издательство Харьковского университета, 1955.
8. ХОДА, ф. ХІНО, спр. 3, арк. 1.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 18, арк. 11.
10. ЦДАВО України, ф.166, оп. 2, спр. 471, арк. 20.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 767, арк. 32.
12. ЦДАВО України, ф.166, оп. 3, спр. 330.
13. ЦДАВО України, ф.166, оп. 3, спр. 331, арк. 472
14. ЦДАВО України, ф. 166, оп.4, спр. 351. арк.76, 82.
15. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр. 132, арк. 27.